

Holger Villadsen, oktober 2020

Manus til foredrag for Ikast-Brande Provsti den 20. oktober 2020

Liturgisk frihed og liturgisk fasthed

Indledning

I oplægget i dag vil jeg koncentrere mig om gudstjenesteordningen fra 1992. Og jeg vil forsøge at have fokus på balancen mellem frihed og fasthed i højmesseordning og nadverliturgi. Det aktuelle spørgsmål er, på hvilke konkrete punkter der måske er behov for mere frihed. Og det mere radikale spørgsmål er, om der i det hele taget skal være autoriseret liturgi?

Balancen mellem frihed og fasthed i gudstjenesteordningen fra 1992 vil jeg belyse ved at inddrage to supplerende tekster. Den første er en lukket høring, som biskopperne foretog i december 1990, inden de udarbejdede den endelige indstilling. Alternativerne var tydeligere i dette første høringsoplæg end i den endelige autoriserede version. Friheden var tydeligere markeret, og fastheden og genkendeligheden var tilsvarende mindre tydelig. Den anden tekst er det opfølgende uautoriserede alterbogstillæg fra 1993, som især indeholder supplerende bønner udover de autoriserede indledningskollekter og ind- og udgangsbønner. Alterbogstillægget viser tydeligt, at biskopperne ikke tilstræbte en uniform højmesse på alle punkter.

Når jeg vælger i dag at koncentrere mig om 1992-ordningen, skyldes det, at der er der jeg er mest på hjemmebane og har mest at byde på. Men det er vel også dybest set det, som rapporterne fra fagudvalgene handler om: Skal 1992-ordningen erstattes af noget nyt eller suppleres med noget nyt? Og hvad skal det i givet fald være?

En anden grund til, at jeg koncentrerer mit oplæg om 1992-ordningen er, at den aktuelle debat undertiden har et lidt unuanceret syn på 1992-ordningen. Måske er det mig, der er overfølsom, men det forekommer mig, at man ofte kommer til at fremstille det, som om autorisation er ensbetydende med ensartethed over hele landet og i modstrid med lokal frihed. Og det er ikke sådan 1992-ordningen er opbygget – i hvert fald ikke efter min opfattelse.

Balancen mellem frihed og fasthed

I Biskoppernes Vejledning, hvis første udgave udkom i 1949, skrev biskopperne i forordet, at det er deres håb, »at denne vejledning må virke til gavn for en sund forening af fasthed og frihed i den kirkelige tjeneste«. Denne formulering gik vide-

re til 2. udgave fra 1955 og blev genoptrykt i de følgende oplag, indtil Biskoppernes Vejledning i 1992 blev afløst af Ritualbogen.

Det er altså ikke noget nyt ønske, at der skal være en vis frihed. Men biskoppernes ønske dengang i 1949 var, at der skulle være en sund forening af fasthed og frihed. Og fastheden blev nævnt før friheden.

Da jeg i årene omkring 1992 holdt en del foredrag rundt omkring i konventer og menighedsrådsforeninger var det en ret fast slutbemærkning i foredraget, at balancen mellem frihed og fasthed nu var blevet forandret i retning af mere frihed.

Højmesseordningen med tilhørende nadverliturgi, der blev autoriseret i 1992, havde indbygget i autorisationen mere frihed og flere muligheder end tidligere. Men friheden og valgmulighederne var i nogen grad skjult under en fremhævet normalordning. Og der var langt fra frihed til hvad som helst. Der er mange teoretiske og historiske muligheder, som der godt kunne argumenteres for – teologisk-principielt eller liturgisk – men som alligevel ikke blev en autoriseret valgmulighed.

I den aktuelle situation nu næsten 30 år senere er der for mig ikke megen tvivl om, at balancen mellem frihed og fasthed vil blive rykket yderligere i retning af mere frihed, hvis der altså skal foretages forandringer. Men efter min vurdering kan det nemt blive en falsk modsætning at stille frihed op som en modsætning til autorisation.

Samspillet mellem autorisation og decentrale beslutninger

Det er et karakteristisk træk ved beslutningskompetencen i dansk liturgi, at denne ret er decentraliseret ned til det lokale niveau, hvor sognepræst og menighedsråd i fællesskab træffer beslutning ifølge bestemmelserne i menighedsrådsloven.

Da der i 1992 blev autoriseret en ny alterbog og en ny højmesseordning med tilhørende nadverliturgier, betød det ikke, at man i det enkelte sogn var forpligtet til at bruge denne ordning fra en bestemt dato – eller i det hele taget bruge noget af det nyautoriserede. Tvært imod var det sådan, at det krævede enighed mellem præst og menighedsråd at tage den nye højmesseordning i brug. Lidt forenklet har jeg ofte formuleret det sådan, at præst og menighedsråd har en gensidig veto.

Måske overdriver jeg det principielle aspekt i ordningen. Men efter min vurdering er der et betydeligt element af frihed knyttet til denne ordning. Det skal dog tilføjes, at friheden er begrænset til de autoriserede valgmuligheder. Det er ikke en frihed til hvad som helst.

Et andet aspekt ved ordningen med autoriseret højmesseordning og autoriserede ritualer er, at hvis præst og menighedsråd holder sig til de autoriserede ordninger, har biskop og provst ikke noget at skulle have sagt. De kan komme med råd og anbefalinger, men det er helt op til præst og menighedsråd, om de vil følge rådene. Det er der også en form for frihed og enkelhed i.

Hvis man helt ophæver autorisationerne, ophæver man samtidigt det eksisterende regelsæt i menighedsrådsloven – eller gør det meningsløst. Og det er uklart, hvad der vil blive sat i stedet. Hvis menighedsrådsloven skal ændres, er det jo noget, som Folketinget står for. Og det er ikke ret tit, at Folketinget ændrer love efter forslag fra biskopperne eller kirkelige udvalg. Så hvis der skal ske ændringer her, forudsætter det, at der er tilslutning til forslaget på politisk niveau. Kirken repræsenteret ved biskopperne kan ikke énsidigt ophæve de eksisterende kongelige resolutioner. Det vil minimum kræve en ny kongelig resolution, som ophæver de gamle kongelige resolutioner.

Forslaget i biskoppernes liturgiske fagudvalg ser ud til at være, at prisen for øget frihed skal være et øget biskoppeligt tilsyn. Tilsynet skal ske i form af samtale og rådgivning. Det kan måske øge friheden for præster og menighedsråd. Men der kan også ske det stik modsatte: at biskopper og provster får mere magt og kan reducere den lokale selvbestemmelse. Under alle omstændigheder har jeg svært ved at se, hvordan et øget biskoppeligt og provsteligt tilsyn kan gennemføres over for menighedsrådene på dette område. Denne nye vægtlægning på et øget gejstligt tilsyn, kan godt true med at sætte menighedsråd og lægfolk helt ud af spillet i beslutningsprocesserne og i endnu højere grad gøre den liturgiske beslutningsproces til et rent gejstligt anliggende.

Et tilsyn af en anden type findes i den nye norske ordning. Her skal menighedsrådet hver fjerde år træffe nogle valg på alle relevante punkter i højmesseordningen, hvor der er valgmuligheder. Valget skal meddeles til biskoppen, som godkender det, hvis det er i overensstemmelse med den højmesseordning, som kirkemødet har vedtaget. Noget tilsvarende kunne man godt overveje i Danmark. Men det skulle i givet fald tilpasses de gældende regler i menighedsrådslov m.m., hvor samspillet mellem præst og menighedsråd er anderledes end i Norge. I givet fald må det nok blive præsten, der med regelmæssige mellemrum skal forelægge den af menighedsrådet godkendte ordning for biskoppen til orientering. Det kunne måske kombineres med en forpligtelse for præsten til at forelægge redegørelsen for menigheden efter nyvalg, bl.a. for at gøre det klart for menighedsrådet, at det også har en vigtig opgave på dette punkt.

Gudstjenester uden autorisation

Det der blev autoriseret i 1992 var en højmesseordning. Højmessen er defineret som sognets faste hovedgudstjeneste, som holdes på alle søndage samt kirkeårets

helligdage. Og den skal holdes efter en autoriseret ordning. Men der kan også holdes andre gudstjenester, og for dem findes der ikke autoriserede ordninger.

Et gammelt eksempel på en sådan fri ekstraordinær gudstjeneste var gudstjenesten juleaften, den 24. december. Det var en gudstjeneste, der udviklede sig i 1800-tallet og efterhånden fik meget stor udbredelse og stor tilslutning, selv om den var ganske fri og uautoriseret. Og det kunne godt fortjene en nærmere undersøgelse og overvejelse, hvad det egentlig var der gjorde, at juleaftengudstjenesten blev så populær, selv om den egentlig ikke havde noget ekstraordinært at byde på.

Holdningen blandt biskopperne i 1992 var, at andre gudstjenester end de faste helt frit kunne holdes og udformes til lejligheden. Og det var helt bevidst, at det kun var højmesseordningen og nadverliturgien, der blev indstillet til kongelig autorisation. Det fremgår klart af en side i Alterbogstillægget fra 1993 med nogle generelle bemærkninger om andre gudstjenester, og jeg vil godt citere dem, fordi de er et markant udtryk for de daværende biskoppers holdning:

Andre gudstjenester end de faste kan frit afholdes af folkekirkens præster i de kirker, de er ansat ved. Dette gælder for eksempel hverdagsgudstjenester, temagudstjenester, børne- eller familiegudstjenester uden for den almindelige højmesses plads, ungdomsgudstjenester, ældregudstjenester og musikgudstjenester.

Højmesseordningen eller ordningen for børnegudstjeneste på højmessens plads kan anvendes, eller gudstjenesten kan – inden for den evangelisk-lutherske bekendelse – frit udformes til lejligheden; og det er ikke nødvendigt, at præsten indhenter samtykke fra menighedsråd eller biskop. Fader- vor, trosbekendelsen og velsignelsen anvendes dog i samme form som i højmesseordningen. Hvis der i gudstjenesten indgår nadver eller dåb eller andre kirkelige handlinger, skal autoriserede ritualer anvendes (s. 321).

Teksten er ikke autoriseret, så den er kun udtryk for, hvad de daværende biskopper mente, men jeg vil mene, at præster også i dag kan gå ud fra, at ekstraordinære gudstjenester frit kan afholdes og frit kan udformes til lejligheden.

Højmesseordningen som helhed

Højmesseordningen fra 1992 er inddelt i fire hoveddele: Indledning (I), Ordet (II), Nadver (III) og Afslutning (IV). Denne inddeling er en del af den autoriserede ordning og fremgår klart af overskrifterne. Inddelingen fremgår også tydeligt af den højmessevejledning, som findes i Ritualbogen (s. 9-16).

Inddelingen og terminologien er formelt set en nyskabelse i dansk liturgi. Sagligt set er der dog ikke noget nyt i denne firedelede struktur. Den har ligget bag de dan-

ske højmesseordninger siden reformationen – og længere tilbage. Og det er den inddeling, som bruges i beslægtede kirker, fx de andre lutherske kirker i Norden.

I perioden op til 1992 var det dog ikke nogen selvfølge. Liturgikommissionen havde i Alterbogsforslaget fra 1985 foreslået en højmesseordning, hvor epistlen fra Det Nye Testamente blev brugt som udgangslæsning i gudstjenestens afslutning, umiddelbart forud for den aronitiske velsignelse. Det ville i givet fald have etableret en dansk liturgisk særtradition uden paralleller i hverken historie eller samtid. En højmesseordning med en udgangslæsning ville heller ikke passe helt godt med en firedeling af højmassen, hvor bibellæsningerne findes i anden hoveddel: Ordet.

Inden autorisationen i 1992 gennemførte biskopperne to høringsrunder. Den første var en lukket høring i december 1990, og her havde firedelingen af højmassen en markant funktion i den overordnede disposition. For hver af de tre første hoveddele var der to alternativer.

Vejledningen var planlagt som en del af den autoriserede ordning, og der var et punkt 3, som ikke kom med i den senere ritualbog. Jeg vil godt citerede noget fra den:

For hver af højmessens tre første hoveddele indeholder højmesseordningen to alternativer, der kan anvendes i almindelighed eller på visse helligdage, såfremt menighedsrådet kan tilslutte sig præstens ønske herom.

Anvendelse af anden autoriseret liturgi eller andre autoriserede ritualer end de hidtil i sognet anvendte forudsætter således enighed herom mellem præst og menighedsråd.

Hvor der er flere præster ved samme kirke, bør så vidt muligt anvendes en fælles liturgi, i det omfang der er foreneligt med hensyntagen til mindretal i sognet.

Når der inden for højmesseordningen med dens autoriserede hovedalternativer anføres variationsmuligheder, er det overladt til den præst, der har ansvaret for ledelsen af pågældende gudstjeneste, at vælge mellem den anførte variationsmuligheder.

Højmessens Indledning svarede til den senere autoriserede ordning. Det ene alternativ var en indledning med Kyrie og Gloria svarende til den senere autoriserede note 1 i højmesseordningen. Det andet alternativ var en indledning med litani eller syndsbe kendelsesbøn. Det findes som en mulighed i det autoriserede ritual for skriftemål.

Anden hoveddel, Ordet, opretholdt som første mulighed en variation af den gældende ordning på det tidspunkt med førstelæsning (GT eller epistel), evangelielæsning fra alteret og prædiketekst læst fra prædikestolen forud for prædikenen. Det første alternativ var den senere normalordning med tre læsninger: GT – Epi-

stel – Evangelium. Det andet alternativ havde kun to læsninger: En førstelæsning (GT eller epistel) og som andenlæsning dagens evangelium = prædiketeksten. Det svarer i store træk til den senere autoriserede note 2 med to bibelske læsninger.

Tredje hoveddel med nadver havde som første mulighed en modifikation af 1912-ritualet. Første alternativ var et længere nadverritual med helligsang. Og andet alternativ var et kort nadverritual, som i store træk svarer til den autoriserede nadverbøn A. I dette oplæg var de tre nadverritualer skrevet fuldt ud ligesom de var i liturgikommissionens oplæg. Indholdsmæssigt var der ikke mange forskelle fra det senere autoriserede.

Når jeg gør lidt ekstra ud af dette første oplæg fra biskopperne i 1990 skyldes det, at tankegangen bag det på flere punkter minder ret meget om den såkaldt ordostruktur, som det ene af biskoppernes fagudvalg er ret optaget af. Og hvis man sammenligner dette oplæg fra 1990 med den senere tyske ordning, er der på et overordnet plan en del ligheder. Man prøvede at opretholde en fasthed og en genkendelighed ved at fremhæve en fælles grundstruktur.

Det generelle indtryk af udtalelserne fra høringen i foråret 1991 var, at mange var tilfredse med bredden og variationsmulighederne, men samtidigt var der også mange, der fandt oplægget for uoverskueligt og mulighederne for mange. Den mest markante repræsentant for kritikerne var den netop afdøde professor Chr. Thodberg, der også havde været sekretær i liturgikommissionen. Han kritiserede oplægget for at være et »tag-selv-bord«.

Beslutningen på bispemødet i maj 1991 blev, at højmesseordningen skulle revideres, sådan at der formelt set ikke blev brugt alternativer. Samtidigt skulle bredden dog opretholdes, sådan at ændringen primært skulle være et spørgsmål om formel disposition og opbygning – og således skete det!

I den autoriserede højmesseordning fra 1992 er der en fremhævet normalordning med tre bibelske læsninger: GT – Epistel – Evangelium (= prædiketekst). Men de fleste af de tidligere alternativer er opretholdt under én eller anden form.

Fra en spørgeskemaundersøgelse i 1995 har vi en forholdsvis god viden om, hvad praksis var på det tidspunkt. De fleste sogne havde på egen hånd besluttet sig for at bruge den nye alterbog og den nye højmesseordning. De fleste brugte den nye normalordning med en fast indledende læsning fra GT, men de fleste andre muligheder var også i brug i et eller andet omfang. Alterbogstillægget fra 1993 var tænkt som en del af gudstjenesteordningen som helhed, og de uautoriserede bønner i dette tillæg blev brugt i et eller andet omfang. Hvad angår indledningskollekterne var det ca. 50%.

På nuværende tidspunkt savner vi (mig bekendt) en tilsvarende pålidelig og bred viden om, hvad aktuel gudstjenestepraksis faktisk er i folkekirken. Der er nogen, der giver udtryk for, at der er sket et skred, og at der er opstået en markant divergens mellem praksis og den autoriserede højmesseordning. Og det er vel formodningen om en sådan forskel, der er foranledningen til det aktuelle liturgiarbejde. Jeg forholder mig indtil videre skeptisk over for den påstand. Den svarer ikke uden videre svarede til min erfaring, som godt nok er ret begrænset, men jeg kommer dog som emeritus til gudstjeneste i mange forskellige kirker.

Og jeg er egentlig mere – ud fra mine erfaringer – forundret over, at man så ofte følger normalordningen ret tæt og kun i begrænset omfang gør brug af højmesseordningens valgmuligheder. Omvendt er det ret sjældent, at jeg kommer et sted, hvor der ikke er et eller andet, som man kunne sætte fingeren på, hvis man kom som »liturgisk politi« og pertentligt skulle kontrollere, at alle regler blev overholdt.

Et lille billede fra trafikken. På almindelig landevej må man som bekendt kun køre 80 km i timen, men i praksis kører de fleste lidt mere. Det er ret langt mellem dem, der kun kører 80 km i timen. Men der er også langt mellem dem, der kører 120 km i timen. Noget tilsvarende forholder det sig vist nok med aktuel liturgisk praksis i forhold til den autoriserede højmesseliturgi med tilhørende valgmuligheder. De fleste holder sig nogenlunde til reglerne, men mange tager sig også nogle små friheder.

Præsten og menighedsrådet

I højmesseordningen er der, som en del af den autoriserede ordning, inden noterne, en liste over punkter, hvor præsten i henhold til menighedsrådslovens bestemmelser skal have menighedsrådets samtykke til at foretage ændringer i den liturgi, der hidtil har været anvendt på stedet (s. 37).

Listen har to supplerende funktioner. Den er for det første en oversigt over autoriserede variationsmuligheder i højmesseordningen. Nogle af dem skal findes på steder, hvor man ikke lige tænker på at se efter. Der er fx i rituallet for skriftemål en mulighed en anden indledning på højmassen.

Listen er for det andet at opfatte som en positiv-liste. Hvis der i højmesseordningen er en variationsmulighed, som ikke står på listen, er det overladt til præsten at tage beslutning på egen hånd. Han eller hun behøver ikke at indhente menighedsrådets samtykke. Denne måde at læse listen på var afklaret med Kirkeministeriet på forhånd, og jeg går ud fra, at den fortsat er gældende, selv om der nok kan komme diskussion og konflikter om nogle punkter.

Nogle eksempler på punkter, som er overladt til præstens afgørelse alene:

- Salmevalg

- Valg mellem de to autoriserede indledningskollekt
- Om præsten messer eller taler.
- Valg mellem de forskellige former for Fadervor, Indstiftelsesord og Velsignelse.
- Hvordan præsten vender og drejer sig er i flere tilfælde også et punkt, der er overladt til præstens afgørelse.
- Flere andre punkter kunne nævnes, men det har ikke været meningen, at der på denne bastante måde skulle laves en liste.

Det er ikke altid klogt af præsten at insistere på at træffe afgørelsen på egen hånd, hvis der kommer diskussion af et emne. Præsten kan fx ikke bestemme, at menigheden siger med på Fadervor eller Trosbekendelsen, hvis ingen i menigheden ønsker at gøre det.

Men på den anden side vil jeg anse det for en fordel, at der i konfliktsituationer er nogenlunde klare regler på området, og at præsten er sikret en vis frihed til at handle, som han eller hun finder rigtigst, eller mest naturligt.

Og nu nogle bemærkninger til højmessens fire hoveddele og det konkrete forhold mellem fasthed og frihed /valgmulighed.

I. hoveddel: Indledning

Højmessens første hoveddel kaldes »Indledning«. Det er ikke specielt opfindsomt, men lægger sig forholdsvis tæt op ad etablerede danske betegnelser: Indgangsbøn og Indgangssalme.

Hvad angår indledningens punkter, så holder de sig ret tæt til den danske tradition, som den har set ud i nogen tid, i hvert fald siden midten af 1800-tallet: Præludium, Indgangsbøn, Indgangssalme, Hilsen og Indledningskollekt.

Liturgikommissionen havde i Alterbogforslaget fra 1985 foreslået en ny indgangsbøn og nogle nye kollekt forfattet af Anna Sophie Seidelin. Hvis det var blevet autoriseret havde højmessens indledning været ens fra Skagen til Gedser, bortset fra præsternes forskellige valg af indgangssalme. Der ville ikke have været nogen valgmuligheder eller alternativer.

I høringsvarene efter prøveperioden fra 1986 til 1988 var mange glade for de nye bønner, men andre var kritiske. Det gjaldt især ikke-brugere, hvor de nye bønner havde været en vigtig årsag til, at de ikke ønskede at prøve forslaget. Det lod ikke til, at det ville være en god idé at autorisere disse bønner som eneste mulighed.

Løsningen blev, at biskopperne opfandt begrebet Alterbogstillæg. Det var vist nok mig, der kom med ideen. Alterbogstillægget skulle ikke autoriseres, men indeholde

især bønner: indledningskollekter, men også ind- og udgangsbønner. Bønnerne kunne bruges under henvisning til biskoppernes ret til at godkende »mindre ændringer«, når det ønskes af præst og menighedsråd. Og som det nok er bekendt, blev alterbogstillægget publiceret i 1993, året efter autorisationen af højmesseordningen og alterbogen i 1992.

Den autoriserede højmesseordning kom i stedet til at indeholde to indgangsbønner: den gamle fra 1685 og en lidt forkortet version, som lå tæt på en version i »Føreløbige Ændringer« (den lille grønne fra 1973). Og i alterbogen kom der to kollektserier, som var nyoversættelser og nybearbejdelser af Veit Dietrich-kollekterne fra reformationstiden og de såkaldte missale-kollekter fra den latinske middelalderlige tradition.

Efter min vurdering kan man ikke sige, at valgmulighederne var udtryk for en principiel eller strategisk overvejelse hos biskopperne af, at der skulle være valgmuligheder og fleksibilitet, men snarere et forsøg på at komme videre med en reformproces, der truede med at køre fast eller ende i almindeligt anarki.

Det udviklede sig til, at biskoppernes forslag og den autoriserede ordning på dette punkt kom til at adskille sig markant fra liturgikommissionens forslag til en højmesseordning, der var ens over hele landet bortset fra nadverliturgien. Men i den endelige fase trak biskopperne sig et skridt tilbage og fremhævede en normalordning.

På et tidspunkt (dec. 1990) var der planlagt to alternativer til højmessens indledning. Det ene med Kyrie og Gloria, det andet med litani og syndsbekendelsesbøn. Alternativerne blev ikke autoriseret som alternativer formelt set, men som en note (note 1 med Kyrie og Gloria) og en mulighed for periodevis anvendelse af syndsbekendelse og absolution i højmessens indledning.

Hvis der er et område, hvor praksis afviger fra den autoriserede ordning, er det vel især her med bønnerne i indledningen. Selv om der var og er mange muligheder i Alterbogstillægget fra 1993, er der alligevel blevet ved med at komme nye forslag med jævne mellemrum.

Med udsendelse af Alterbogstillægget i 1993 kan man ikke sige, at praksis er i modstrid med intentionerne bag højmesseordningen fra 1992. Biskopperne gik ud fra, at der skulle være mulighed for at vælge nogle andre indledningskollekter end de autoriserede. Og hvis det er et problem, hvad jeg personligt ikke synes det er, så er det ikke sandsynligt, at man kan løse problemet med at autorisere nogle nye bønner. Inden man ser sig om, er der nogen, der nogen der synes, at der igen skal laves nogle nye indledningskollekter.

Hvis der skal foretages en ændring i den autoriserede ordning for højmessens indledning, kunne en model være, at de autoriserede indgangsbønner og indledningskollekter bliver ændret til vejledende eksempler – ligesom det er tilfældet med kirkebønnen. Så får man både en vejledende norm, og en frihed for præsten til frit at vælge eller selv formulere indledningskollekten.

II. hoveddel: Ordet

Højmessens anden hoveddel er Ordet med bibelske læsninger, trosbekendelse, prædiken og kirkebøn, samt salmer.

Det er et nyt træk ved den autoriserede højmesseordning fra 1992, at der er sat en sådan overskrift ind. Og det er ikke sådan, at der i højmissen går et skarpt skel mellem Indledningen og Ordet. Men nabokirkerne, der bruger en tilsvarende opdeling, sætter skellet samme sted: efter indledningskollekten og forud for første bibelske læsning.

Ordet er den første egentlige hoveddel. Indledningen er ikke noget i sig selv. Den er kun en indledning til noget. Og oprindeligt i oldkirken var den meget kort; den bestod vist nok kun af en fredshilsen.

Siden den tidlige middelalder – og måske også helt tilbage til oldkirken – har der været to bibelske læsninger i højmissen: en epistel (som også på andre dage end søndage kunne være fra Det gamle Testamente) og et evangelium. Det var denne model, som liturgikommissionen i 1975 og 1985 knyttede til ved, men med den afgørende modifikation, at den første læsning altid var en læsning fra Det Gamle Testamente. Epistlen blev i stedet brugt i højmessens Afslutning som udgangslæsning og indgik altså ikke Ordet.

Denne løsning med en udgangslæsning var nok hovedanstødsstenen ved liturgikommissionens forslag og den vigtigste grund til, at forslaget faldt. Derimod blev forslaget om en fast indledende læsning fra Det Gamle Testamente taget godt imod. Og der var også almindelig tilslutning til forslaget om, at der kun skulle være én evangelielæsning. Tidligere var der som bekendt to evangelielæsninger: dagens prædiketekst fra prædikestolen i tilknytning til prædiken, og evangelieteksten fra den modsatte tekstrække læst fra alteret.

Efter nogen debat endte det som bekendt med en normalordning med tre læsninger: GT – Epistel – Evangelium. De to første læses fra alteret og evangeliet læses fra prædikestolen. Denne ordning med tre læsninger svarer til den, de andre beslægtede kirker har ved en fuld højmesse, men her foregår alle læsningerne normalt fra samme sted, og trosbekendelsen er placeret efter evangelielæsning eller efter prædiken. Trosbekendelsens placering efter epistellæsningen i den danske normalordning er en dansk liturgisk særtradition uden paralleller.

Højmesseordningen fra 1992 har en anden model med kun to læsninger (note 2). Den første læsning er enten fra GT eller er en epistel, og der er i alterbogen nogle vejledende stjerner. Den anden læsning er dagens evangelium og efter den autoriserede ordning skal den foregå fra alteret efterfulgt af trosbekendelsen.

I spørgeskema-undersøgelsen fra 1995 var langt det mest almindelige normalordningen med de tre læsninger (63%), mens ordningen med to læsninger kun blev brugt af 19%. Jeg har indtryk af, at normalordningen siden da er blevet endnu mere dominerende, men der er en autoriseret valgmulighed.

Liturgikommissionens model med en udgangslæsning er anført som en mulighed i alterbogstillægget, men mit indtryk er, at denne ordning næsten ikke bliver brugt mere. I 1995 var det 6%, i dag formentlig mindre.

I alterbogen ligger kirkeåret og perikopevalget fast, og der er kun nogle få valgmuligheder. Det nuværende kirkeår og perikopevalg bygger på den gamle tekstrække. Der er forslag om, at det skal revideres. Det har de gjort i større eller mindre omfang i de fleste andre kirker – og det vil da også være en mulighed i Danmark. Men det er et punkt, hvor det efter min vurdering vil være problematisk med liturgisk frihed.

Liturgikommissionen var løbet ind i nogle interne uenigheder om kongehusets placering i kirkebønnen. Biskopperne løste problemet ved at anføre fire forskellige vejledende eksempler på kirkebønnen. Der er et eksempel, hvor der nævnes navne, et andet eksempel i note 3, hvor kongehuset nævnes uden at anføre navne, og et tredje eksempel hvor der bedes for al lovlig øvrighed m.m. Desuden anføres litaniet som en mulighed.

Det er ikke et nyt træk ved 1992-ordningen, at præsten er frit stillet med hensyn til ordlyden, men ikke hvad angår indholdet. Sådan var det også tidligere. Denne model kunne fremadrettet måske også godt bruges ved andre af højmessens bønner. Jeg tænker især på indledningskollekten, men det kunne måske også godt bruges ved ind- og udgangsbønnen.

Og bestemmelserne omkring kirkebønnen viser også, at autorisation ikke nødvendigvis er det samme som ensartethed og en helt fastlagt ordlyd. Autorisation kan også have andre former og være forbundet med en frihed for præsten til selv at formulere ordene.

Dåbens placering er et punkt, der ikke rigtigt har fundet nogen løsning i højmesseordningen fra 1992.

Den forudgående Biskoppernes Vejledning fra 1955 anførte, at dåb bør ske efter salmen efter prædikenen. Prøveritualbogen fra 1963 gik meget op i, at dåben skulle ske på trosbekendelsens plads efter evangelielæsningen fra alteret. Liturgikommisionens lilla alterbogsforslag anførte, at dåb finder sted efter anden salme og forud for evangelielæsningen.

Det lykkedes ikke biskopperne at finde en model, som kunne påregne almindelig tilslutning. Der står derfor ikke noget om dåbens placering i højmesseordningen. I stedet står der i indledningen til dåbsritualet fra 1992, at dåb i almindelighed finder sted i kirken under en gudstjeneste. Og der anføres forskellige placeringsmuligheder: på trosbekendelsens plads, i tilknytning til første læsning, efter salmen efter prædikenen eller efter nadveren. På dette punkt er der ikke megen fasthed. Friheden i form af mange valgmuligheder er dog i dette tilfælde nok mest udtryk for, at man måtte opgive at finde en fælles løsning.

III. hoveddel: Nadveren

Højmesseordningens tredje hoveddel er nadveren. Det er formelt set først med 1992-ordningen, at nadveren indgår som en integreret del af højmesseordningen.

I liturgikommisionens alterbogsforslag fra 1985 var nadverens placering i højmesseordningen angivet, men de tre nadverritualer var anført særskilt som en slags tillæg til selve højmesseordningen.

Det er også først 1992-ordningen, der indfører en inddeling af nadveren i fire underpunkter: Nadverbøn, Fadervor, Indstiftelsesordene og Nadvermåltidet. Der er en fælles grundkerne med Fadervor, Indstiftelsesord og Nadvermåltidet. Og forskellen på de tre nadverritualet kommer hovedsageligt kun til udtryk i de tre forskellige nadverindledninger eller nadverbønner: A, B eller C.

Højmesseordningen fra 1992 forekommer mig at være en vellykket sammenskrivning af tre nadverritualer med fremhævelse af de fælles elementer: Fadervor, Indstiftelsesord og Nadvermåltidet. Friheden er i denne sammenhæng begrænset til nogle valgmuligheder mellem nogle nadverbønner, hvor ordlyden ligger fast. Men med denne begrænsning forekommer det mig at være en vellykket kombination af fasthed og frihed.

Placeringen af Fadervor i forhold til Indstiftelsesordene kunne være anderledes. I de andre nordiske kirker kommer Fadervor efter Indstiftelsesordene. Men jeg vil mene, at det i den danske folkekirke er det bedste valg at holde fast ved denne placering, hvor Indstiftelsesordene kommer umiddelbart forud for uddelingen af brød og vin. Det er i hvert fald i god overensstemmelse med Luthers tanker, at der er en tæt sammenhæng mellem indstiftelsesord og uddeling.

Der er et par punkter, hvor der er nogle valgmuligheder, som jeg personligt ikke er begejstret for. Det er dobbeltformerne af Fadervor og Indstiftelsesordene. Især med Fadervor kan det være problematisk, hvis menigheden beder med på Fadervor. Men på den anden side er de fleste af ordene de samme, og rytmen den samme, så bønnerne går ikke i stykker, selv om der bliver sagt lidt forskelligt nogle få steder.

Med indstiftelsesordene er det ikke så problematisk med dobbeltformer, fordi de under alle omstændigheder kun siges af præsten. Dobbeltformerne er kommet - ikke for at give en frihed og nogle valgmuligheder, men fordi der opstod uenigheder efter den autorisation af den nye bibeloversættelse i 1992. Men det er dog også udtryk for en vis frihed.

I hovedtræk er der en klar struktur i nadverliturgien. Men »O du Guds Lam« løber undertiden lidt frit omkring, fordi sangen ikke indgår i en klar fælles struktur. Når man anvender nadverbøn A, synges »O du Guds Lam« slet ikke. Når man anvender nadverbøn B, indgår »O du Guds Lam« i nadverbønnen, som i det gamle 1912-ritual. Når man bruger den udvidede nadverbøn C med helligsangen, synges »O du Guds Lam« efter indstiftelsesordene eller under uddelingen. »O du Guds Lam« indgår altså ikke en fælles struktur for nadverliturgien. Den kan bruges på tre forskellige måder og indgår ikke - efter min vurdering - som et konstitutivt element i dansk nadverliturgi.

Jeg oplever relativt ofte et par uautoriserede kombinationer: Når man bruger nadverbøn B, det gamle 1912-ritual, synger man »O du Guds Lam« efter indstiftelsesordene. Og når man bruger det udvidede nadverritual, nadverbøn C med helligsangen, så bliver »O du Guds Lam« undertiden sunget inde midt i nadverbønnen, fx i forlængelse af »Hosianna i det højeste!« ligesom i 1912-ritualet.

Jeg undrer mig over, hvorfor man synes, man skal lave om på de autoriserede ritualer på dette punkt. Men på den anden side er det lidt svært at argumentere imod, når der på dette punkt ikke er en klar linje i nadverritualet som helhed. Og denne lille detalje kan måske bruges til at illustrere, at balancen mellem frihed og fasthed kan være svær at ramme.

IV. hoveddel: Afslutning

Højmesseordningens sidste hoveddel, Afslutningen, er forholdsvis fast. Der er ikke mange variationer og valgmuligheder.

I biskoppernes første høringsoplæg var der heller ikke alternativer til dette punkt.

Første punkt er slutningskollekten. Og det kan da nok diskuteres, om ikke slutningskollekten efter nadveren burde betragtes som en del af nadverliturgien. Men

som jeg ser det, er det en næsten nødvendig konsekvens af, at nadverliturgien er integreret i højmesseordningen samtidigt med, at højmesseordningen også kan bruges ved gudstjenester uden nadver. Så derfor er der også slutningskollektter til højmesser med dåb og uden nadver, samt kollekten om Ordet til en højmesse uden nadver og uden dåb. Desuden er der i alterbogen nogle slutningskollektter til kirkeårets højtider: jul, påske og pinse.

Hvor jeg personligt ikke har betænkeligheder ved at gøre indledningskollekten mere fri ligesom kirkebønnen, er jeg mere betænkelig ved slutningskollekten, som ved det fleste højmesser fungerer som slutningen på nadverritualet. Den har desuden rødder helt tilbage til Luther.

I normalordningen er der tilstræbt en symmetrisk struktur mellem Indledningen og Afslutningen. De to hoveddele indeholder de samme led, bare i omvendt rækkefølge. Denne opstilling forudsætter, at hilsenen i Indledningen betragtes om et led på linje med den aronitiske velsignelse i Afslutningen.

Jeg har ellers ikke nogle særlige bemærkninger til Afslutningen udover, at der i alterbogstillægget er bevaret et meget markant element fra liturgikommissionens alterbogsforslag, nemlig udgangslæsninger. De kan efter anvisningerne læses i gudstjenestens afslutning efter slutningskollekten og forud for velsignelsen. Det forudsættes, at der i gudstjenestens anden hoveddel, Ordet, kun har været to bibelske læsninger: en gammeltestamentlig læsning og dagens evangelium.

Hvis man anvender denne mulighed, griber man ind i noget ret fundamentalt i højmessens struktur. Og jeg ved ikke, hvordan de nuværende biskopper forholder sig til muligheden. I 1992 var situationen den, at der var mange menigheder, der havde brugt liturgikommissionens oplæg med udgangslæsning som forsøgsordning i ganske mange år, nogle i op til 15 år. Så det var sin sag helt at forbyde den mulighed.

Slutbemærkning

Hvis jeg skulle vælge mellem de tre modeller, som fagudvalget stiller op: 1) Den konservative, 2) Den frie, 3) Mellemvejen – vil jeg nok vælge den konservative, men slække tøjlerne på nogle punkter, især indledningskollekten. Og der er også punkter, hvor der kunne formuleres nogle flere variationsmuligheder. Så måske er det – når det kommer til stykket – mellemvejen jeg vælger, hvor man ændrer balancen mellem fasthed og frihed i retning af mere frihed. Men det kan gøres på mange forskellige måder – og det er ikke lige meget.

Supplerende henvisninger

- Høringsoplæg vedr. højmesse og andre gudstjenester fra biskopperne, dec. 1990, ikke trykt. Internetversion på adressen: www.sejrupvilladsen.dk/LN-08.pdf
- Arbejdsrapport med 15 forskellige eksempler på højmesse udarbejdet i foråret 1990. Internetversion: www.sejrupvilladsen.dk/LN-09.pdf
- Biskoppernes forord til »Oplæg til Gudstjenesteordning, juni 1991«. Internetversion på adressen: www.sejrupvilladsen.dk/LN-16.pdf
- Artikelsamling før 1992: Holger Villadsen, *Perikoper og kirkeår i oldkirken* (Books on Demand 2010).
- Artikelsamling omkring 1992: Holger Villadsen, *Folkekirkens gudstjenestereform 1992* (Books on Demand 2011). Indeholder bl.a. et foredrag fra maj 1990 om »Liturgi og kirkeret«.
- Artikelsamling efter 1992: Holger Villadsen, *Ordet og nadveren* (Books on Demand 2020). Indeholder bl.a. et foredrag om »Det liturgiske arbejde i Folkekirken«, holdt ved en liturgidag i Odense 2016.